

Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie
i
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu

Piotr Szpanowski

Warstwy krajobrazu klucza wilanowskiego
The layers of Wilanów property landscape

Autoreferat pracy doktorskiej

Praca wykonana pod kierunkiem
dr hab. Jeremiego T. Królikowskiego, prof. SGGW
Katedra Sztuki Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzenci:

dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, prof. Politechniki Krakowskiej
Zakład Krajobrazu Otwartego i Budowli Inżynierskich
Instytut Architektury Krajobrazu
Wydział Architektury
Politechnika Krakowska

prof. dr hab. Jan Rylke
Katedra Sztuki Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Warszawa 2013

Spis treści

1. Wstęp.....	3
1.1 Uzasadnienie podjęcia tematu pracy.....	3
1.2 Cel pracy.....	3
1.3 Zakres pracy.....	3
1.4 Metoda.....	4
1.5 Definicje.....	4
1.6 Określenie granic obszaru objętego opracowaniem.....	4
2. Wynik analizy warstw krajobrazu klucza wilanowskiego.....	5
2.1 Warstwa geologiczna.....	5
2.2. Warstwa hydrologiczna.....	5
2.3. Warstwa archeologiczna.....	7
2.4. Warstwa historyczna.....	7
2.5. Warstwa antropologiczna i społeczna.....	9
2.6. Warstwa ekonomiczna.....	11
2.7. Warstwa administracyjna.....	14
2.8. Warstwa widokowa.....	16
2.9. Warstwa narracyjna/symboliczna.....	17
2.10. Warstwa edukacyjna.....	17
3. Dyskusja - wybrane wątki.....	18
4. Wybrane wnioski.....	19
Wybrana bibliografia.....	20

1. WSTĘP

1.1 UZASADNIENIE PODJĘCIA TEMATU PRACY

Temat pracy wziął się z przekonania, że warstwy krajobrazu klucza wilanowskiego winny być zauważane, analizowane i brane pod uwagę przez osoby i instytucje decydujące o wyglądzie i zagospodarowaniu Wilanowa. Jego krajobraz przyciągał pradziejowych osadników, założycieli wsi Milanów i wreszcie króla Jana III, który wzniósł w nim swą *Villa Nova*. Dzieło królewskie dodało walor przestrzeni majestatycznej do dzieła natury jakim była szeroka wiślana dolina i jej tarasy, skarpa warszawska i wiślane rozlewiska. Cenili i szanowali to jego następcy na dobrach wilanowskich utrzymując park, ogrody i pałac jako mauzoleum króla i tworząc w nim publiczne muzeum. Ta szczególna ranga rezydencji pozwoliła zachować ją dla celów muzealnych po nacjonalizacji dóbr wilanowskich w 1945 roku. Krajobraz klucza wilanowskiego zachował się prawie do końca XX w. w postaci nie odbiegającej zasadniczo do tego, co zastał król Jan III. Dopiero ostatnie dwa dziesięciolecia na przełomie XX i XXI w. przyniosły gwałtowną urbanizację i prawdziwie zasadniczą zmianę w krajobrazie klucza wilanowskiego. Klucz wilanowski w sensie formalnym od dawna już nie istnieje – wciąż jednak są w krajobrazie Wilanowa obszary niezmienione od czasów, kiedy istniał, a zasługujące na ochronę oraz harmonijne zagospodarowanie. Praca jest wyrazem przekonania, że kompetentne władze mogą to wciąż uczynić - chociażby w formule powstałego w 2012 roku Wilanowskiego Parku Kulturowego.

1.2 CEL PRACY

1. Opisowa analiza krajobrazu centrum klucza wilanowskiego (jednej z trzech części dawnych wilanowskich dóbr ziemskich) w oparciu o metodologię analizy warstw wyróżnionych tak na bazie stratygrafii, jak i rozumianych jako zbiór faktów i zjawisk.
2. Próba odpowiedzi na pytanie, jak cały kompleks warstw w warunkach intensywnej urbanizacji wpływa na potencjał i kierunki rozwoju krajobrazu, a przez to na potencjał rozwoju współczesnej dzielnicy Warszawa-Wilanów,
3. Dostarczenie materiału przekonującego, że uwypuklenie potencjału *genius loci* krajobrazu klucza wilanowskiego, to perspektywa zintegrowania przestrzeni i społeczności współczesnego Wilanowa wokół wartości dziedzictwa.

1.3 ZAKRES PRACY

Praca obejmuje analizę: warstw geologicznej i hydrologicznej, warstw archeologicznej i historycznej, warstwy antropologicznej, warstwy ekonomicznej, warstwy administracyjnej, warstwa widokowej, warstw narracyjnej i edukacyjnej.

1.4 METODA

Warstwy krajobrazu klucza wilanowskiego zostały zbadane z wykorzystaniem metodologii analizy stratygraficznej. Metoda stosowana w geologii i archeologii¹ może być z powodzeniem zastosowana do warstw innych niż geologiczne i archeologiczne - do analizy wszelkich widocznych elementów krajobrazu i czynników mających wpływ na jego ukształtowanie; do wyodrębniania i oznaczania w nim jednoczasowych obiektów, różnych form zagospodarowania, ich powiązań przestrzennych, czynników społecznych i ekonomicznych, które je determinują.

1.5 DEFINICJE

Praca obraca się w ramach kilku podstawowych zdefiniowanych we wstępie pojęć:

- „krajobrazu” w ujęciu fenomenologicznym² i interpretacji jako „związku architektury i natury oraz koncepcji związku form przestrzeni z formami społecznymi”.³
- *genius loci* jako „rozumienia własnego miejsca”,⁴
- „przestrzeni majestatycznej” rozumianej jako wielkoskalowe założenie krajobrazowe wykreowane przez króla Jana III między Wisłą a Skarpą Warszawską,
- „dóbr ziemskich” - z odniesieniem do dóbr wilanowskich⁵,
- „klucza wilanowskiego” – jednego z trzech kompleksów nieruchomości ziemskich dóbr wilanowskich, z nawiązaniem do koncepcji „klucza krajobrazowego”.⁶

1.6 OKREŚLENIE GRANIC OBSZARU OBJĘTEGO OPRACOWANIEM

Praca poświęcona jest centralnej części dawnego klucza wilanowskiego, tj. obszarowi wchodzącemu w 1894 r. w skład jednostek opisanych w ówczesnym rejestrze pomiarowym jako: „folwark Willanów” (obejmujący wówczas również pałac i park wilanowski) oraz „Park Morysin”, a obecnie wchodzących w skład warszawskich obszarów MSI: „Wilanów Królewski” i „Błonia Wilanowskie” (w części).

---

¹ E. C. Harris, „Zasady stratygrafii archeologicznej”, Warszawa 1992.

² Ch. Norberg-Schultz, „Genius loci - towards a phenomenology of architecture”, <http://acrossmundi.blogspot.com/2009/03/norberg-schulz-christian-genius-loci.html> [dostęp 9.08.2012].

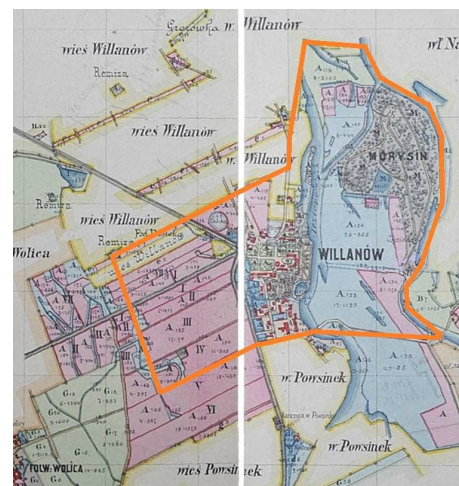
³ J. Królikowski, „Architektura a natura Warszawy”, w: Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, ss. 175-276.

⁴ J. Królikowski, J. Rylke, „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2010, ss. 181-205.

⁵ B. Smoleńska, „Z dziejów Dóbr Wilanowskich w XVI-XVIII w.”, w: II Rocznik Warszawski XV, Warszawa 1979; B. Smoleńska, „Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich (1800-1864). Studium z zakresu organizacji zarządzania w rolnictwie”, Poznań 1975.

⁶ M. Piwowarski, „Idea kluczy krajobrazowych”, w: Przyroda i miasto, tom VIII, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006 (red. J. Rylke), ss. 197-211.

Granice opracowania na tle centralnej części klucza Willanów dóbr wilanowskich – mapa z 1894 r. Opracował P. Szpanowski na podst.: APW, Hipoteka Warszawska, sygn. 242 „Willanów dobra – plan zbiorowy dóbr prywatnych składających się z kluczów... .”, geodeta Jaroszewski 1894, 1: 20 000.

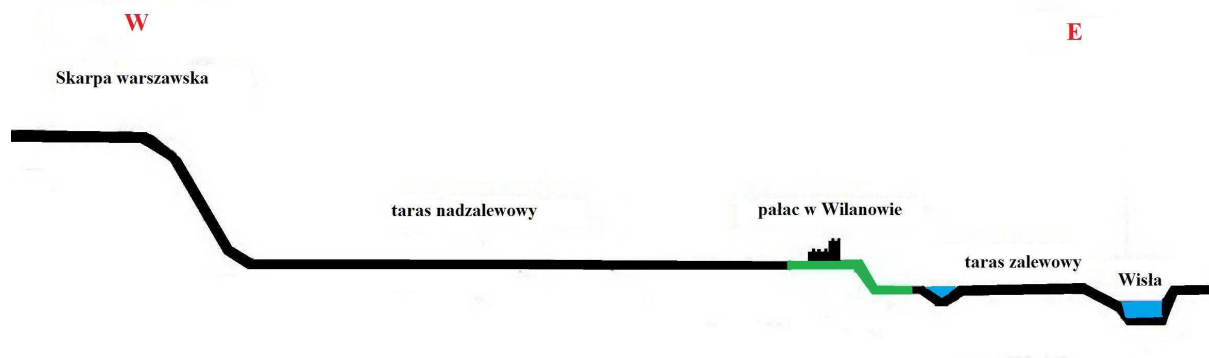
2. WYNIK ANALIZY WARSTW KRAJOBRAZU KLUCZA WILANOWSKIEGO

2.1 WARSTWA GEOLOGICZNA

Warstwa geologiczna jako pierwotna składowa warstwy przyrodniczej, która zdeterminowała kształt krajobrazu klucza wilanowskiego, a w tym:

- Równinę Warszawską i stanowiącą jej skraj Skarpę Warszawską uformowane w czasie trzech zlodowaceń plejstoceńskich,⁷
- Dolinę Wisły kształtowaną od interglacjału mazowieckiego,
- taras zalewowy i taras nadzalewowy z krawędzią ukształtowaną w holocenie,⁸
- tzw. małą skarpą warszawską z linią starorzeczy wiślanych u jej podnóża,
- dolinki smużne i przelewowe – w tym rzeki Wilanówki.⁹

Schemat położenia rezydencji wilanowskiej między naturalnymi granicami – Skarpą Warszawską i Wisłą, opracował P. Szpanowski.

2.2 WARSTWA HYDROLOGICZNA

Warstwa rozumiana jako wody podziemne i powierzchniowe.

Co do wód podziemnych stwierdzono, że w obrębie opracowania obecny poziom lustra wód gruntowych:

- a) na tarasie nadzalewowym jest niższy niż przed urbanizacją pól wilanowskich,

⁷ L. Wysokiński, „Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej”, w: Skarpa Warszawska, TONZ Warszawa, 1993, (B. Wierzbicka red.), ss. 11-29.

⁸ M. Fic, J. Kręgiel, „Warunki geomorfologiczne i hydrograficzne w rejonie Jeziorka Czerniakowskiego”, w: Ekofizjograficzno-urbanistyczne uwarunkowania zagospodarowania rejonu Jeziorka Czerniakowskiego w Warszawie – wybrane zagadnienia”, Wyższa Szkoła Ekol. i Zarz., Warszawa 2004, (red. M. Fic), ss. 57-67.

⁹ *Ibid.*, s. 20.

b) na tarasie zalewowym zależy od poziomu Jeziora Wilanowskiego i Wilanówki.

Co do wód powierzchniowych stwierdzono, że:

a) tak jak Skarpa Wilanowska jest zasadniczym elementem krajobrazu wilanowskiego - faktycznie jego zachodnią granicą, tak po wschodniej stronie rolę tę pełni Wisła,

b) Wilanówka – wschodnia granica obszaru opracowania - w XVII w. odnoga wiślana, a do końca lat 50. XX wieku dolny odcinek rzeki Jeziorki.¹⁰ Obecnie ma jedynie 14 km długości, a ubytek jej wód ma niekorzystny wpływ na las łąkowy w Morysinie,

c) Jezioro Wilanowskie - starorzecze z bezpośrednim połączeniem z Jeziorem Powsinkowskim i wodami piętrzonymi zastawką w Kanale Sobieskiego i odpływającymi do Wilanówki. Od końca XVII wieku jest częścią wilanowskiego założenia pałacowo-parkowego. Od czasu powojennej urbanizacji południowych dzielnic Warszawy degradowane zanieczyszczeniami wpływającymi do niego wraz z wodami Potoku Służewieckiego,

d) Potok Służewiecki – przecina Skarpę Warszawską, taras nadzalewowy i małą

skarpe warszawską uchodząc w parku wilanowskim do Jeziora Wilanowskiego. Jego końcowy odcinek w przeszłości zmieniał swoje położenie:

Dawne koryto Potoku Służewieckiego rekonstruowane na podstawie wyników badań archeologicznych na terenie rezydencji wilanowskiej w latach 2003-2012 na zlecenie Muzeum Pałacu w Wilanowie, oprac. A. Gołembnik Zespół Archeologiczno-Konserwatorski. Linia koryta zaznaczona przez P. Szpanowskiego.

Od końca XVII wieku Potok stanowił naturalny linearny łącznik klucza i wilanowskiego założenia krajobrazowego, zasilając swymi wodami kanał na jego osi. Obecnie zlewnia Potoku w całości mieści się w granicach Warszawy zbierając ścieki opadowe¹¹ z powierzchni ok. 10% obszaru Warszawy powodując silne zamulenie i zanieczyszczenie Jeziora Wilanowskiego. Po opadach deszczu występują na Potoku i Jeziorze gwałtowne przybory wód.

¹⁰ B. Olak, „Życie w sąsiedztwie rzeki” – rozmowa z dr Marią Wilczyńską, Biuletyn Wilanowski 9 (400), Warszawa 2011, ss. 6-7.

¹¹ „Opracowanie ekofizjograficzne dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego”, tekst opracowania, Miejska Pracownia Planowania Przestrzennego i Strategii Rozwoju, Warszawa 2006. s. 26-27.

2.3 WARSTWA ARCHEOLOGICZNA

Wybrane ustalenia:

- a) na obszarze opracowania zarejestrowano 14 stanowisk archeologicznych,
- b) w wyniku badań archeologicznych na terenie rezydencji wilanowskiej odkryto: relikty cmentarzyska z poł. I tys. przed Chr.;¹² cmentarzysko z a XI-XII w.;¹³ dawny cmentarz przykościelny istniejący od XII/XIII do końca XVII w. odkryty w 1955 roku, a badany w 1962 i latach 2008-10,
- c) badania archeologiczne pozwoliły ustalić, że dzisiejszy górny taras ogrodowy pałacu w Wilanowie we wczesnym średniowieczu był wyniesionym ponad okolicę wysokim cyplem oblanym wodami wiślanej odnogi i meandrującym Potokiem, na którym najpierw znajdowała się osada (Milanów?), a w późnym średniowieczu, dwór (Milanowskich?).¹⁴

2.4 WARSTWA HISTORYCZNA

- a) „Milonow” lub „Mylonow” – nazwa poświadczona od początku XIV wieku,
- b) 1377 - wieś Stanisława ze Strzelczykowa, który przyjął nazwisko Milanowski,¹⁵
- c) z połowy XVII w. pochodzi plan zatytułowany „Delineatio Kępy, Nartów, Powsina i innych”¹⁶ - źródło wiedzy o ówczesnym krajobrazie Wilanowa,
- d) 1677 – król Jan III nabywa pałac „w murach dopiero zaczęty”¹⁷, który nazwał *Villa Nova*. Do 1696 r. wykupił majątki¹⁸ rozmieszczone na terenie od Skarpy Warszawskiej do Wisły. Ukształtowane zostały najważniejsze elementy organizujące przez następne wieki krajobraz Wilanowa – pałac, ogród, park, folwark, otaczające je pola, łąki i zadrzewienia,
- e) 1696-1729 – Elżbieta Sieniawska kupuje dobra od synów króla Jana III i poszerza je o majątki, która odtąd stanowią klucz wilanowski,
- f) 1729-1777 - klucz wilanowski w rękach Marii Zofii Czartoryskiej,

---

¹² Odkrycia wiosną 2010 r. dokonali archeolodzy z Zespołu Archeologiczno-Konserwatorskiego pod kierownictwem A. Gołębnika.

¹³ Sprawozdania z badań archeologicznych: w ramach projektu RPO (Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego), sezon 2010 (etap II), www.a.golembnik.pl/wilanow/strona.php?site=rpo_2010_etap_II [dostęp: 12.08.2012 r.]; w ramach projektu POiŚ (Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko), sezon 2011 (badania wykopaliskowe), www.a.golembnik.pl/wilanow/strona.php?site=badania_wykopaliskowe_2011 [dostęp: 12.08.2012 r.]; w ramach badań ratowniczych Muzeum Pałacu w Wilanowie, sezon 2011 („Przedpole”), www.a.golembnik.pl/wilanow/strona.php?site=fosa_2011 [dostęp: 12.08.2012 r.].

¹⁴ A. Gołębnik, A. Jankowski, Badania wykopaliskowe sezonu 2007 (KOBiDZ), – Sprawozdanie”, 2007 (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

¹⁵ B. Smoleńska 1979, *op. cit.*, s. 292.

¹⁶ *Ibid.*, mapa na s. 291 i przypis nr 4 na s. 292.

¹⁷ A. Czołowski, „Urządzenie pałacu wilanowskiego za Jana III”, Lwów 1937, s. 3.

¹⁸ Smoleńska B. 1979, *op. cit.*, s. 297-301.

g) 1777-1799 – rządy Izabeli Lubomirskiej - Bernardo Bellotto maluje „Widok łąk wilanowskich” i cykl wedyt wilanowskich,

h) 1799-1831 – rządy Aleksandry i Stanisława Kostki Potockich - powierzchnia dóbr wynosi 8 912 ha¹⁹ - powstają - Natolin (Bażantarnia), Gucin (Służew) i park wodny Morysin. Pałac staje się muzeum króla Jana III i muzeum sztuki udostępnionym publiczności w 1805 r.²⁰ Przebudowa ogrodów w stylu angielskim,

i) 1831-1867 - w czasach Aleksandra Potockiego i Augusta Potockiego dobra urastają do 14 692 ha. Budowa drugiego traktu północnego skrzydła pałacu z neorenesansową elewacją. Budowa na przedpolu pałacowym mauzoleum, późniejsze utworzenie regularnych kwater na przedpolu, a następnie wzniesienie nowych budowli i budynków gospodarczych. Przebudowa kościoła parafialnego p.w. św. Anny w stylu włoskiego renesansu,

j) 1867-1892 - Aleksandra z Potockich Potocka dziedziczy dobra zmniejszone po uwłaszczeniu z 1864 r. do ok. 6 663 ha i obciążone spłatami na rzecz najbliższej rodziny męża.²¹ Doprowadzenie do końca przebudowy kościoła pw. św. Anny w Wilanowie,

k) 1892-1945 – klucz wilanowski w rękach Branickich:

- Ksawery Branicki dziedziczy „Dobra Willanów” wraz z „Kluczem Willanów”. Do 1914 r. realizacja programu prac renowacyjnych przy pałacu. I wojna światowa i wojna polsko-bolszewicka – wojenne szkody (m.in. rekwizycja pokrycia dachowego z pałacu) i zaniedbanie rezydencji, ewakuacja zbiorów. Władze odrodzonej RP powołują komisję ds. wilanowskich,²² która nadzoruje administrację dóbr w prowadzeniu prac przy pałacu,

- 5 maja 1927 r. dobra wilanowskie dziedziczy na mocy aktu działowego Adam Branicki²³ (łącznie ponad 5 900 ha). W tym samym roku „pałac i park pałacowy w Wilanowie”²⁴ oraz „zbiory muzealne Wilanowskie”²⁵ zostają wpisane do ówczesnego rejestru zabytków. Zaostrzający się kryzys finansowy dóbr i głośna w 1929 r. sprzedaż cennego

¹⁹ B. Smoleńska, 1975, *op. cit.*, s. 37.

²⁰ K. Gutowska-Dudek, „Początki muzeum w Wilanowie. Szkic o galerii malarstwa europejskiego Stanisława Kostki Potockiego”, w; *Studia Wilanowskie XIX*, Warszawa 2012, ss. 136-154.

²¹ „O mieniu i dobroczynności ś.p. hr. Augustowej Potockiej” - czasopismo „Rola” z 1892 r., Nr 5, s. 72.

Według czasopisma Augustowa Potocka miała spłacić współspadkobierców – rodzeństwo Augusta Potockiego – kwotą 843 000 rubli.

²² Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie,teczka DA. 99 Wil. Pismo Wojewody Warszawskiego z 30 maja 1921 r. do Zarządu Dóbr Wilanowskich.

²³ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie,teczka nr DA.47 Wil. „Wypis aktu notarialnego zeznanego przed Wacławem Dominikiem Paszkowskim, Notariuszem przy Wydziałach Hypotecznych Sądu Okręgowego w Warszawie, repertorium na rok 1927 Nr 1218”.

²⁴ APW, zespół Urząd Wojewódzki Warszawski 1918-39, sygn. 2594, „WUW III. 1927-1928. Orzeczenia rejestracyjne zabytków”, s. 48.

²⁵ AGAD, AGWil. XXI. Zarząd pałaców, parków i sadów willanowskich, sygn. 194 „Korespondencja dot. muzeum w Wilanowie 1922-1929”, s. 2.

dywanu wilanowskiego;²⁶ załamanie się w 1931 r. programu robót przy pałacu;²⁷ 1933 r. - zadłużenie dóbr przekracza 20 mln zł,²⁸ początek ich przyspieszonej parcelacji, obciążenie hipotekami i zastaw Państwowego Banku Rolnego na „zbiorach muzealnych w Wilanowie”,

l) II wojna światowa - „zabezpieczenie zbiorów” przez okupanta niemieckiego, ich stopniowy rabunek, konfiskata ¼ dóbr, dewastacja pałacu i parku,

ł) 1945-1951 – przejście dóbr w lutym 1945 r. pod „zarząd państwowy” po ich nacjonalizacji (w tym majątku Wilanów o powierzchni 301, 20 ha²⁹). Dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie 28 stycznia 1945 r. deklaruje utworzenie w Wilanowie państwowego muzeum jako oddziału Muzeum Narodowego w Warszawie³⁰ – rozpoczyna się rewindykacja zbiorów i porządkowanie terenów rezydencji. Część pałacu od 1946 r. do począ. lat 50. XX w. zajmuje Prezydium Rady Ministrów. 1950 r.³¹ - formalne przekazanie muzeum „wszystkich terenów zabytkowych wraz z zabytkami, wydzielonych z klucza wilanowskiego”. 1951 r. gmina Wilanów zostaje włączona w granice m. st. Warszawy.³²

2.5 WARSTWA ANTROPOLOGICZNA I SPOŁECZNA

Charakterystyka mieszkańców osad istniejących w rejonie dzisiejszego Wilanowa, średniowiecznego Milanowa i od końca XVII wieku Wilanowa:

- a) wojownicy, rolnicy i hodowcy w pierwszych wiekach po Chrystusie,
- b) zmiana kulturowa w czasach początków państwowości polskiej,
- c) nowa organizacja społeczności wraz z powstaniem sieci parafialnej i po nadaniu wsi Milanowskim,
- d) od czasów króla Jana III trwający do czasów nacjonalizacji w 1945 r. podział społeczności na: mieszkających w pałacu właścicieli dóbr, zamieszkaną przez chłopów wieś i folwark zamieszkaną przez uzależnioną od pałacu służbę folwarczną,
- e) XIX wiek:
  - pierwsze opisy etnograficzne mieszkańców Wilanowa jako „Łużycoków”,³³

²⁶ P. Szpanowski, „Zaginiony dywan wilanowski”, w: Studia Wilanowskie XVI, Warszawa 2009, ss. 64-74.

²⁷ APW, zespół „Urząd Wojewódzki Warszawski 1918-39”, sygn. 2653. Pismo B. Kraczkiewicza do Z. Rokowskiego z 8 maja 1931 r.

²⁸ M. Klusek, „Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej...”, Seria A. XX wiek. Tom I. Bilanse Dóbr i Interesów, Kraków 2011, s. 22.

²⁹ Urząd Dzielnicy Warszawa-Wilanów,teczka „b. wł. majątku Wilanów (1945-1962), kat. A 15/31”, „Protokół Nr 40 w sprawie przejścia na cele Reformy Rolnej...” z 4 lutego 1945 r. (kopia w Muzeum Pałacu w Wilanowie).

³⁰ St. Lorentz, „Wilanów”, w; Studia Wilanowskie XII, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 1999, s. 10.

³¹ Urząd Dzielnicy Warszawa-Wilanów,teczka, *op. cit.*

³² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 maja 1951 r. w sprawie zmiany granic miasta stołecznego Warszawy (Dz.U. Nr 27, poz. 199).

³³ Ł.M. Stanaszek, „Na Łużycu. W zapomnianym regionie etnograficznym nad Wisłą”, Warszawa 2012.

- osadzenie „Olędrów” w celu zagospodarowania nadwiślańskich nieużytków,
 - 1827 r. w Wilanowie zamieszkuje 528 mieszkańców, w latach 90. XIX w. już 1 992,
 f) przed wybuchem II wojny światowej – między wilanowskimi gospodarzami a folwarcznymi „dworusami”,³⁴ osiedlają się nowi wilanowianie³⁵,
 g) II wojna światowa – działania wojenne i okupacyjny terror,³⁶ ruch oporu, Powstanie Warszawskie – wysiedlenia i spalenie wsi, rabunki i dewastacje w pałacu,
 h) styczeń 1945 r. – wyzwolenie i powroty wilanowian do domów.³⁷ Do rezydencji nie wracają właściciele znacjonalizowanych dóbr aresztowani przez NKWD, a później wywiezieni pod Moskwę do obozu internowania, gdzie pozostawali do jesieni 1947 r. Wilanowska służba i oficjaliści folwarczni stali się robotnikami gospodarstwa państwowego,
 i) 1951-1959 r. - Wilanów nową dzielnicą Warszawy (z 8 780 mieszkańcami), powiększenie szkoły wilanowskiej, budowa remizy strażackiej, reaktywowanie przedwojennej linii tramwajowej.³⁸ W latach 1955-1962 szeroko zakrojone prace remontowe, renowacyjne, konserwatorskie i adaptacyjne przy obiektach zabytkowych rezydencji wilanowskiej,³⁹
 j) 1959-1994 r. – stopniowa urbanizacja Wilanowa włączonego do dzielnicy Mokotów, powstanie nowych osiedli „Wilanów I”, „Wilanów II” i prominenckiego „Wilanów III” z pocz. lat 80⁴⁰ i wzrost liczby mieszkańców do ok 12 tysięcy. 1957 r. – pracownicy PGR Wilanów stają się pracownikami Zakładu Rolniczo-Doświadczalnego SGGW. 1971-1974 przebudowa ulic Wiertniczej i Przyczółkową na wielojezdniową trasę i likwidacja kolejki wilanowskiej, 1979 r. adaptacja dworca kolejki na urząd pocztowy.⁴¹ Rosnące znaczenie pałacu wilanowskiego jako obiektu o państwowych funkcjach reprezentacyjnych i z roku na rok coraz liczniej odwiedzanego muzeum, 1962 – uroczyste otwarcie pałacu po pracach renowacyjnych (ogrodów w 1964). 5 lipca 1990 r. pierwszy oficjalny obiad wydany w pałacu po upadku komunizmu.⁴²

³⁴ E. Klekot, „Międzywojenny Wilanów jako podwarszawska miejscowość we wspomnieniach dawnych mieszkańców”, w: „*Genius Loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*” (red. B. Gutowski), Muzeum Pałac w Wilanowie 2009, ss. 133-137.

³⁵ *Ibid.*, s. 134.

³⁶ B. Majkowska, W. Cendrowski, „Biografia. Stefan Cendrowski (1898-1992)”, dokument niepublikowany – kopia w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie.

³⁷ O powrocie do Wilanowa po wyzwoleniu mówią: Helena Czarnecka, Jan Kazimierzczak, Teresa Piwarska i Stanisław Wenerski w publikacji *Ad Villam Novam*, T. 5, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2011.

³⁸ J. Zieliński, „Królewskie włości”, w; *Stolica* nr 6-7 (2243-4), czerwiec-lipiec 2012., s. 31.

³⁹ J. Cydzik, W. Fijałkowski, „Wilanów”, Warszawa 1975, s. 5.

⁴⁰ A. Gawryszewski, „Ludność Warszawy w XX wieku”, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2009, s. 363.

⁴¹ S. Wiącek, „UPT Wilanów, czyli resort łączności w akcji ‘Na odsiecz zabytkom’”, w; *Informator projektanta łączności*, nr 4, Warszawa, grudzień 1979.

⁴² „Kronika Wilanowa 1984-1994”, w; *Studia Wilanowskie XII*, Warszawa 1999, ss. 77-78.

k) 1994-2002 – Wilanów gminą miasta stołecznego Warszawy zamieszkaną przez 12 123 osoby.⁴³ Pierwsze przedsięwzięcia deweloperskie (budowa w 1995 r. „Osiedla Królowej Marysienki”). 1 kwietnia 1995 r. powstaje niezależne od Muzeum Narodowego w Warszawie „Muzeum Pałac w Wilanowie”.⁴⁴ 2002 r. - w pałacu odbywa się pierwsze, uroczyste posiedzenie nowowybranej Rady Dzielnicy Warszawa-Wilanów,⁴⁵

l) po 2002 r. - dzielnica Wilanów m. st. Warszawy jako obszar budownictwa mieszkaniowego i mieszkaniowo-usługowego, co wygenerowało wzrost liczby mieszkańców dzielnicy z 12 322 w 2002 r. do ponad 25 000 na początku 2013 r. - prognoza zaludnienia do 2025 r. na poziomie 63 000 osób.⁴⁶ W dziedzinie kultury - ponadlokalna rola Muzeum Pałacu w Wilanowie umocniona przeprowadzeniem w latach 2003-2013 programu rewaloryzacji rezydencji wilanowskiej, znaczący wzrost frekwencji (do 1 600 000 os. w 2012 r.).⁴⁷ Wybór pałacu w Wilanowie na spotkanie w 2011 r. Trójkąta Weimarskiego.⁴⁸ Ponadlokalne znaczenie Świątyni Opatrzności Bożej.⁴⁹

2.6 WARSTWA EKONOMICZNA

a) rolnictwo jako główna forma aktywności gospodarczej na terenie najstarszych, badanych archeologicznie osad,

b) wieś Milanów jako majątek odsprzedawany i nabywany przez elitę Rzeczypospolitej,

c) 1677 - król Jan III buduje *villa suburbana*⁵⁰ w Milanowie i tworzy majątek mogący zapewniać środki potrzebne do jej utrzymania,

d) XVIII-XIX wiek – latyfundium nastawione na hodowlę bydła i produkcję zbóż,

e) po 1864 r. - kryzys w dobrach po dekreście uwłaszczeniowym – pomniejszenie ich

---

⁴³ A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 49.

⁴⁴ Zarządzenie Nr 12 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 17 marca 1995 r. w sprawie podziału Muzeum Narodowego w Warszawie i zmiany jego statutu (w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

⁴⁵ „Kronika Wilanowa 2002”, w; Studia Wilanowskie XIV, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2003, s. 170.

⁴⁶ Lokalny program profilaktyki uzależnień dla Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy na rok 2011 - załącznik do uchwały XII/44/2011 Rady Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy z dnia 30.06.2011 r. w sprawie przyjęcia zmiany załącznika do uchwały Nr X/37/2011 Rady Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy z dnia 27 kwietnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Profilaktyki Uzależnień dla Dzielnicy Wilanów m.st. Warszawy na rok 2011, ss. 4-5 (opublikowano w internetowym Biuletynie Informacji Publicznej m. st. Warszawy, <http://bip.warszawa.pl>).

⁴⁷ Dane: „K-02 Sprawozdanie z działalności muzeum i instytucji paramuzealnej” – Muzeum Pałac w Wilanowie z 12 stycznia 2012 r. oraz z 21 stycznia 2013 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

⁴⁸ R. Romaniec - “Szczyt Trójkąta Weimarskiego w Warszawie”, w; <http://www.dw.de/szczyt-tr%C3%B3jk%C4%85ta-wemarskiego-w-warszawie/a-14824185> [dostęp: 12.12.2012].

⁴⁹ <http://parafia.centrumopatrznosci.pl> [dostęp: 12.12.2012].

⁵⁰ J. A. Chrościcki, *Villeggiatura in Poland: From early publications to recent research*, w: The Baroque villa. Suburban and country residences c. 1600-1800, Muzeum Pałac w Wilanowie-Warszawa 2009, (ed. B. Arciszewska), s. 10.

areali i zadłużenie, późniejsza sanacja oraz podniesienie kultury rolnej i ogrodnictwa,⁵¹

f) 1894 r. - klucz wilanowski obejmuje: dziesięć folwarków, pięć dzierżaw, trzynaście karczem, trzy młyny, Las Kabacki i rybołówstwo. Folwark wilanowski to: teren rezydencji wilanowskiej wraz z parkiem, pałacem i ogrodami pałacowymi, a także pola uprawne m.in. na obszarze dzisiejszego „Miasteczka Wilanów”, ale ogrody na tyłach pałacowej Komisarii.⁵² Produkcja ogrodnicza istotnym działem dóbr,⁵³

g) po 1918 r. - kryzys finansowy dóbr w odrodzonej RP trwający nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej. Dalszy wzrost znaczenia produkcji ogrodniczej i sadowniczej. Lata 30. XX w. - gospodarka dóbr w rękach Głównego Zarządu Dóbr i Interesów Adama Branickiego. Stały deficyt w bilansie dóbr spowodowany obsługą zadłużenia, czego nie naprawia szybka parcelacja - przed wojny zostało z dóbr 3 800 ha,

h) 1939-1945 - poddanie całej gospodarki totalnej kontroli, konfiskata ¼ dóbr⁵⁴ (w ich części rolniczej i ogrodniczej), dążenie do rozwiązania sprawy przedwojennych długów obciążających dobra przy pomocy okupacyjnego Staatlicheagrarbank. Wejście w życie dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej, który z mocy prawa wywłaszczał bez odszkodowania właścicieli dóbr ziemskich,⁵⁵

i) 1945 r. – przejęcie majątku wilanowskiego⁵⁶ pod zarząd państwowy – faktyczny jego podział na część rolniczą (której nie rozparcelowano) przekazaną warszawskiemu AGRiLowi (później PGR Wilanów i wreszcie RZD SGGW oraz WSS „Społem”) oraz część zabytkową przejętą w użytkowanie przez Muzeum Narodowe w Warszawie – podział, którego skutki – z pewnymi korektami granic w 1948, 1950, 1964 i 1973 – trwają do dzisiaj,

j) klucz wilanowski dzisiaj:

- dawny folwark - w części północnej w rękach Rolniczego Zakładu Doświadczalnego Wilanów-Obory zajmującego się produkcją roślinną i zwierzęcą oraz utrzymywaniem „pól

---

⁵¹ „Dyplom Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego dla Natolina i Wilanowa” - www.wilanow-palac.pl/dyplom_towarzystwa_ogrodniczego_warszawskiego_dla_natolina_i_wilanowa.html [dostęp: 19.11.2012].

⁵² APW, Hipoteka Warszawska, sygn. 242 „Willanów dobra – plan zbiorowy dóbr prywatnych składających się z kluczów...”, geodeta Jaroszewski 1894, 1: 20 000.

⁵³ AGAD AGWil Kasa generalna i domowa Potockich, potem Branickich sygnatury: 200 „Księga główna Biura Przybocznego Ksawerego Branickiego 1907/8-1913/14”, 201 „Księga główna Biura Przybocznego Ksawerego Branickiego 1914/15-1927/8”.

⁵⁴ Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie, sygn. 693, Pismo Departamentu Gospodarki Rządu GG – Wydziału Zarządu Powierniczego - radcy ministerialnego Plodecka do adwokata Schmidta w sprawie z 15 grudnia 1941 r., s. 200.

⁵⁵ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, (Dz.U. Nr 4, poz. 17 ze zm.).

⁵⁶ Urząd Dzielnicy Warszawa-Wilanów,teczka „b. wł. majątku Wilanów (1945-1962), kat. A 15/31”, „Protokół Nr 40 w sprawie przejęcia na cele Reformy Rolnej...” z 4 lutego 1945 r. (kopia w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

doświadczalnych”;⁵⁷ problem niezadawalającego stanu zabytkowych budynków folwarcznych. W części południowej działalność deweloperów - nowe osiedla mieszkaniowe „Villa Vogla” nad Jeziorem Wilanowskim i „Rezydencja Królewska” (sic!),⁵⁸

- pola morysińskie: 6 ha wydzierżawionych na strzelnicę golfową,⁵⁹ pozostała część - pola uprawne SGGW. Studium kierunków i uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy” z 2006 r. przewiduje na ich obszarze „tereny zieleni urządzonej” z 90-procentową powierzchnią biologicznie czynną,

- pola wilanowskie – na obszarze objętym opracowaniem oddano kilka tysięcy mieszkań w ramach prawie dwudziestu inwestycji deweloperskich.⁶⁰ Nieukończona od ponad 10 lat jest budowa ratusza Gminy Wilanów, którą po licznych perturbacjach ma dokończyć w 2014 r.⁶¹ Miejskie Przedsiębiorstwo Robót Ogrodniczych. Niezrealizowanym przedsięwzięciem na polach jest budowa galerii handlowo-usługowych,

- teren przy ul. Stanisława Kostki Potockiego – obszar „pomajątkowy”: „Restauracja Wilanów” w dawnej karczmie, rejonowa przychodnia zdrowia w budynku przedwojennego urzędu gminy, w dawnej kuźni wiejskiej - restauracja, w budynkach wybudowanych w pierwszej połowie lat 90. - sklepy i restauracje, na ich tyłach do końca zmierza budowa nowej siedziby Biblioteki Publicznej,⁶²

- funkcje publiczne ulokowano na terenie parafii rzymsko-katolickiej p.w. św. Anny w Wilanowie, a na pozostały obszar objęty opracowaniem zajmują prywatne posesje tzw. „Wilanowa Niskiego”,

- zagospodarowanie obszaru w granicach Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie - po 1995 r. nowopowstała instytucja kultury przejęła nieruchomość o powierzchni prawie 89 ha wraz z jeziorem oraz wymagającymi utrzymania i stałej dbałości obszarami i obiektami chronionymi prawnie. Dodatkowo muzeum jest właścicielem ponad 12 000 muzealiów, zbiorów bibliotecznych, ikonograficznych i różnego rodzaju dokumentacji.

---

⁵⁷ <http://www.rzdwilanow.pl> [dostęp: 17.12.2012].

⁵⁸ P. Szpanowski, „Rezydencja wilanowska – pożądane sąsiedztwo?”, w: Zielone światy. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne formy zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, ss. 210-233.

⁵⁹ Golf Parks Poland – „O firmie”, <http://golfparkspoland.pl/o-firmie/> [dostęp: 27.08.2013].

⁶⁰ „Miasteczko Wilanów wciąż rośnie” (artykuł z 29.11.2012 r.), w; http://porady.domiporta.pl/poradnik/1,126917,12938969,Miasteczko_Wilanow_wciaz_rosnie.html [dostęp: 29.12.2012 r.].

⁶¹ „Ratusz wilanowski już w 2014 roku?”, w; „Teraz Wilanów”, Gazeta bezpłatna, październik 2012 r., s. 10.

⁶² „Prace wykończeniowe Kolegiackiej”, w; <http://powilanow.pl/?p=393> [dostęp: 30.12.2012 r.].

Zdjęcie lotnicze rezydencji wilanowskiej z oznaczeniem granic Muzeum Pałacu w Wilanowie, 2005 r., fot. MGGP Aero Sp. z o.o., Tarnów (wł. Muzeum Pałac w Wilanowie). Granice muzeum naniósł P. Szpanowski.

Muzeum odpowiedzialne za tego rodzaju zasoby zintensyfikowało pozyskiwanie środków na prace konserwatorskie i rewaloryzacyjne, które rozpoczęto 2003 r. i kontynuowano do 2013 r. - początkowo ze środków z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, od 2005 r. ze środków z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, od 2007 r. z Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG), od 2009 r. z priorytetu XI Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ), od 2010 r. z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007–2013. Prowadząc prace na własnym terenie muzeum żywo interesowało się zagospodarowaniem jej bliższego i dalszego otoczenia.”⁶³

2.7 WARSTWA ADMINISTRACYJNA

Warstwa administracyjna omawiana jest w świetle skutków jakie wywołały nacjonalizacja dóbr wilanowskich i włączenie w 1951 roku Wilanowa w granice m. st. Warszawy, co określiło w perspektywie długofalowej urbanizację jako kierunek jego zagospodarowania przestrzennego.

a) „Ogólny plan zagospodarowania przestrzennego dla m. st. Warszawy” z 1992 r.:⁶⁴

- ostatni do czasu powstania pracy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący cały Wilanów,

- 31 grudnia 2003 r. – na mocy ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁶⁵ plan przestaje obowiązywać, a obszar „rezydencjonalny” zawarty między ul. Kolegiacką, Przyczółkową, Vogla, rzeką Wilanówką i ul. Trójpolową pozostaje bez planu miejscowego do dzisiaj,

b) aktualne plany miejscowe w granicach opracowania:

⁶³ P. Jaskanis, P. Szpanowski, „O potrzebie strategii zarządzania historyczną rezydencją – przypadek wilanowski”, w; *op. cit.*, s. 140.

⁶⁴ Uchwała Nr XXXV/199/92 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 28 września 1992 r. w sprawie zmiany perspektywicznego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Miasta Stołecznego Warszawy, zatwierdzonego dnia 6 grudnia 1982 r. (Dz. Urz. Woj. Warszawskiego Nr 15 z dnia 15.10.1992 r., poz. 184).

⁶⁵ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717).

- 2001 r. - plany zagospodarowania przestrzennego pól wilanowskich - dla „Wilanowa Zachodniego” i „Przedpola Pałacu Wilanowskiego”,⁶⁶ które umożliwiły ich urbanizację i budowę Miasteczka Wilanów,

- inne aktualne plany miejscowe: plan dla „Wilanowa Wschodniego Niskiego”⁶⁷ i plan dla „Wilanowa Wysokiego i Wilanowa Niskiego Zachodniego” z 2002 r.,⁶⁸

c) określenie zasad prawnych kształtowania przestrzeni Wilanowa przez ustanowienie obszarów i obiektów chronionych na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:⁶⁹ w l. 1965-1973 dokonanie w granicach opracowania wpisu do wojewódzkiego rejestru zabytków 4 obszarów i 39 obiektów, 1994 r. - ustanowienie Pomnika Historii „Warszawy – historycznego zespołu miasta z traktem królewskim i Wilanowem”,⁷⁰ 2012 r. - ujęcie 33 obiektów w granicach opracowania w gminnej ewidencji zabytków m. st. Warszawy,⁷¹ 2012 r. utworzenie Wilanowskiego Parku Kulturowego⁷² i zatwierdzenie jego planu ochrony.⁷³ Plan wywołał obowiązek uchwalenia planów zagospodarowania przestrzennego dla tych obszarów parku kulturowego, które są ich pozbawione (m.in. teren rezydencji wilanowskiej, dawnego folwarku wilanowskiego i Morysina) – brak planu uniemożliwia ustalanie warunków zabudowy i zagospodarowania terenu.

d) określenie zasad prawnych kształtowania przestrzeni Wilanowa przez ustanowienie obiektów i obszarów chronionych na mocy ustawy o ochronie przyrody:⁷⁴ 45 pomników

---

⁶⁶ Uchwała Nr 405 Rady Gminy Warszawa-Wilanów z dnia 18 stycznia 2001 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Wilanowa Zachodniego (Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego z 27 marca 2001 r. Nr 52, poz. 496) oraz uchwała Nr 404 Rady Gminy Warszawa-Wilanów z dnia 11 stycznia 2001 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów Przedpola Pałacu Wilanowskiego (Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego z 21 marca 2001 r. Nr 47, poz. 44).

⁶⁷ Uchwała nr 883 rady Gminy Warszawa-Wilanów z dnia 12 września 2002 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Wilanowa Wschodniego Niskiego (Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego Nr 289, poz. 7601).

⁶⁸ Uchwała nr 901 Rady Gminy Warszawa-Wilanów z dnia 8 października 2002 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Wilanowa Wysokiego i Wilanowa Niskiego Zachodniego (Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego Nr 296 z 16 listopada 2002 r., poz. 7763).

⁶⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568).

⁷⁰ Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii Warszawy – historyczny zespół miasta z traktem królewskim i Wilanowem (Monitor Polski z 1994 r. Nr 50, poz. 423).

⁷¹ Gminna ewidencja zabytków - załącznik do zarządzenia nr 2998/2012 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 24.07.2012 r. w sprawie założenia ewidencji zabytków Miasta Stołecznego Warszawy (opublikowano w internetowym Biuletynie Informacji Publicznej m. st. Warszawy, <http://bip.warszawa.pl>).

⁷² Uchwała Nr XXXIV/819/2012 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 29 marca 2012 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą „Wilanowski Park Kulturowy (Dz. Urz. Województwa Mazowieckiego 2012.3566 z 23.04.2012).

⁷³ Uchwała Nr XXXIV/820/2012 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 29 marca 2012 r. w sprawie zatwierdzenia planu ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego, <http://bip.warszawa.pl/NR/exeres/378F7BED-3EE6-498F-8848-F5318FB4165B.frameless.htm> [dostęp: 30.08.2013 r.].

⁷⁴ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880). Tekst jednolity z dnia 25 sierpnia 2009 r. (Dz.U. Nr 151, poz. 1220).

przyrody;⁷⁵ 1996 r. - utworzenie rezerwatu przyrody „Morysin”⁷⁶, 1997 r. - utworzenie obszaru chronionego krajobrazu na terenie województwa warszawskiego,⁷⁷ 2001 r. doprecyzowanie przebiegu granic WOChK,⁷⁸

2.8 WARSTWA WIDOKOWA

Warstwa widokowa zaprezentowana została przy pomocy 125 zdjęć ukazujących teraźniejszy wygląd krajobrazu dawnego klucza wilanowskiego, wykonanych z 39 punktów oznaczonych na towarzyszącym zdjęciom planie, a rozmieszczonych wzdłuż granic obszaru objętego opracowaniem i w jego wnętrzu. Pierwszy cykl obejmuje 34 zdjęcia wykonane wzdłuż granic obszaru objętego opracowaniem.

Punkt nr 15 – most na Wilanówce w ciągu ulicy Vogla. Widok wzdłuż Wilanówki w kierunku północnym. Fot. P. Szpanowski, 13.02.2013 r.

Drugi cykl obejmuje 34 zdjęcia wykonane z granic obszaru objętego opracowaniem i prezentujące widoki na zewnątrz niego. Trzeci cykl obejmuje 21 zdjęć wykonanych wzdłuż głównych osi widokowych klucza wilanowskiego.

Punkt nr 19 - skrzyżowanie ul. Sarmackiej z Osią Królewską. Widok wzdłuż Osi w stronę pałacu w Wilanowie. Fot. P. Szpanowski, 13.02.2013 r.

⁷⁵ Pomników przyrody było 48 do czasu uchwały nr XLV/1198/2012 Rady m. st. Warszawy z dn. 18 października 2012 r. (Dz. Urz. Wojew. Maz. z 6.11.2012, poz. 7304).

⁷⁶ Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dn. 14 czerwca 1996 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody (M.P. Nr 42, poz. 409). Zarządzenie nr 14 Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Warszawie z 17 czerwca 2010 r. w sprawie rezerwatu przyrody Morysin (opublikowano na stronie bip Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Warszawie w dziale „zarządzenia” – <http://warszawa.rdos.gov.pl>)

⁷⁷ Rozporządzenie Wojewody Mazowieckiego z dnia 29 sierpnia 1997 r. w sprawie utworzenia obszaru chronionego krajobrazu na terenie województwa warszawskiego (Dz. Urz. Woj. Warsz. Nr 43 poz. 149).

⁷⁸ Rozporządzenie nr 218 Wojewody Mazowieckiego z dnia 6 lipca 2001 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Wojewody Mazowieckiego z dnia 29 sierpnia 1997 r. w sprawie utworzenia obszaru chronionego krajobrazu na terenie województwa warszawskiego w odniesieniu do opisu granic (Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 161 poz. 2363).

Czwarty cykl obejmuje 36 zdjęć wykonanych wewnątrz obszaru objętego opracowaniem -wzdłuż granic Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i na jego terenie.

Punkt nr 38 – Ogród Różany u wejścia do skrzydła południowego pałacu w Wilanowie. Widok w kierunku południowym w stronę parku angielsko-chińskiego i folwarku wilanowskiego. Fot. P. Szpanowski, 13.02.2013 r.

2.9 WARSTWA NARRACYJNA/SYMBOLICZNA

Warstwa jest sumą wszystkich wartościowych faktów i zjawisk tworzących przesłanie mogące zdominować sposób myślenia o kluczu wilanowskim i o tym, co jest w nim szczególnie istotną wartością. Kluczowe ustalenia:

- rezydencja wilanowska jest centrum, punktem odniesienia i reprezentantem wilanowskiego *genius loci*,

- wilanowski duch miejsca winien być podstawą strategii rozwoju i odpowiedzią na presję urbanizacyjną i zachwianie równowagi między tym, co uznano za historyczną rezydencję a jej otoczeniem,

- strategia *genius loci* Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie⁷⁹ jest utrwalona w strategii muzeum na lata 2012-2020,⁸⁰

- narracja muzealna musi rywalizować z narracją budowaną na potrzeby marketingu firm deweloperskich.

2.10. WARSTWA EDUKACYJNA

Warstwa edukacyjna jest niezbędnym elementem wilanowskiej narracji w szczególności sposób budowanym przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i zapisanym w jego strategii na lata 2012-2020 jako priorytet „utworzenia oferty wszechstronnej edukacji kulturalnej i edukacji przyrodniczej” i realizowanym przez uwrażliwianie adresatów na

⁷⁹ „*Genius loci* Muzeum Pałacu w Wilanowie: Zarys docelowej strategii rozwoju Muzeum Pałacu w Wilanowie” autorstwa dyrektora Pawła Jaskanisa jest dokumentem, który zaakceptowała Rada Muzeum uchwałą nr 7 podczas posiedzenia w dniu 23 listopada 2007 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

⁸⁰ „Strategia działania Muzeum Pałacu w Wilanowie na lata 2012 – 2020” opracowana przez dyrektora Pawła Jaskanisa została przyjęta przez Radę muzeum uchwałą nr 2 podczas posiedzenia w dniu 9 września 2011 r. (w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

wartości zabytków i przyrody, zgodnie z wilanowskim *genius loci* i zaszczeponą w Wilanowie przez króla Jana III ideą harmonii kultury i natury.

3. DYSKUSJA - WYBRANE WĄTKI

Dyskusja dotyczy zagadnień, które nie znalazły rozwiązania w toku pisania pracy:

a) zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Przedpola Pałacu Wilanowskiego⁸¹ w związku z planowaną galerii handlowo-usługowych (inwestor - Centrum Handlowe Wilanów Sp. z o.o.)⁸² i ustalania warunków środowiskowych realizacji tej inwestycji,⁸³

b) słabości ochrony prawnej krajobrazu klucza wilanowskiego na mocy wpisu do rejestru zabytków „Wilanowa – założenia urbanistycznego”, co potwierdziły sądy administracyjne,⁸⁴ a co można naprawić inicjując wpis do rejestru zabytków – tym razem po przeprowadzeniu wyczerpującego postępowania dowodowego – wilanowskiego układu ruralistycznego albo wpis otoczenia założenia pałacowo-ogrodowego w Wilanowie i otoczenia parku Morysin.⁸⁵

c) problemu braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla przeważającej części otoczenia wilanowskiej rezydencji (i dla niej samej) i wątku sporządzenia przez muzeum w formie graficznej⁸⁶ (na zaproszenie Urzędu m. st. Warszawy)⁸⁷ wytycznych do przeprowadzenia „analiz dotyczących terenów dotychczas nie objętych planami miejscowymi, położonymi w sąsiedztwie muzeum”. do Urzędu m. st. Warszawy.

---

⁸¹ Uchwała nr XLVII/1268/2012 Rady miasta stołecznego Warszawy z dnia 22 listopada 2012 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Przedpola Pałacu Wilanowskiego,

http://bip.warszawa.pl/Menu_predmiotowe/zarzadzania_uchwaly/Uchwaly/Rada_m_st_Warszawy/2012/listopad/XLVII_1268_2012.htm [dostęp: 30.08.2013].

⁸² „Zobacz nową galerię handlową w Wilanowie. To plagiat?”,

http://warszawa.gazeta.pl/warszawa/1,34889,13272630,Zobacz_nowa_galerie_handlowa_w_Wilanowie_To_plagiat_.html [dostęp: 24.08.2013].

⁸³ Zawiadomienie OŚ-IV-UI-MSK-6220-231-122-11 z dn. 16 sierpnia 2013 r.,

http://bip.warszawa.pl/Menu_predmiotowe/ogloszenia/OS/postepowania/srodowiskowe/wszzete/2013/Budowa_Centrum_Handlowego_Wilanow_w_Warszawie_w_rejonie_ulic_Przyczolkowej_i_Branickiego_w_Dzieln.htm [dostęp: 25.08.2013]. Już po złożeniu pracy wydano decyzję o środowiskowych uwarunkowaniach inwestycji, która obecnie jest w toku rozpatrywania odwołań od niej przez Samorządowe Kolegium Odwoławcze w Warszawie.

⁸⁴ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 13 kwietnia 2012 r. (sygn. akt I SA/Wa 2053/11) (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

⁸⁵ Pismo dyrektora Muzeum Pałacu w Wilanowie do Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 12 lutego 2013 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie). Wniosek nie został rozpatrzony do czasu złożenia pracy.

⁸⁶ Pismo Dyr. Muzeum Pałacu w Wilanowie z 30 sierpnia 2013 r. do Naczelnika Wydz. Planowania Miejscowego Biura Arch. i Plan. Przestrzennego Urz. m. st. W-wy (w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie). Do początku 2014 r. Urząd m. st. Warszawy nie ustosunkował się do propozycji muzeum.

⁸⁷ Pismo Naczelnika Wydz. Planowania Miejscowego Biura Arch. i Plan. Przestrzennego Urzędu m. st. W-wy do dyr. Muzeum Pałacu w Wilanowie z 20 maja 2013 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).

Muz. Pałac w Wilanowie - propozycja ustaleń do projektu planu zagospodarowania przestrzennego rejonu pałacu w Wilanowie z Morysinem, 30 sierpnia 2013 r., oprac. graf. E. Jakubowska-Smagieł, zatw. P. Jaskanis, dyr. Muz. Pałacu w Wilanowie.

Muzeum Pałac w Wilanowie - propozycja ustaleń do projektu planu zagospodarowania przestrzennego rejonu pałacu w Wilanowie z Morysinem

4. WYBRANE WNIOSKI

1. Zagadnienie planowania i zagospodarowania przestrzennego otoczenia teraźniejszego założenia

pałacowo-parkowego w Wilanowie winno być rozważne w naturalnych granicach klucza wilanowskiego: Skarpa Warszawska - Wisła.

2. Ochrony wymaga sieć hydrologiczna Wilanowa, w tym także jakość wód - zwłaszcza Potoku Służewieckiego i Jeziora Wilanowskiego.

3. Historia klucza wilanowskiego wskazuje na znaczenie tożsamości miejsca (*genius loci* królewskiej rezydencji) dla trwającej wieki determinacji do stałego poszerzania granic klucza i dóbr - poza najbliższe otoczenie pałacu i parku wilanowskiego. Duch miejsca, skłaniał właścicieli dóbr także do stałego poszerzenia granic samego założenia pałacowo-parkowego. Zatem i obecnie impuls do zagospodarowania nawet szeroko rozumianego otoczenia założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie wyjść musi od instytucji zarządzającej pałacem.

4. Klucz wilanowski i rezydencja wilanowska poddane są licznym formom ochrony prawnej (i zabytków, i przyrody, i krajobrazu). Nie przekłada się to jednak na takie zagospodarowanie otoczenia założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie, które nie rodziłyby pytania o harmonię, ład i estetykę przestrzeni publicznych. Wraz z powstaniem Wilanowskiego Parku Kulturowego władze publiczne uzyskały jednak konieczne narzędzia prawne do tego, by zaprogramować dalszy rozwój terenów dawnego klucza wilanowskiego z szacunkiem dla jego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

PUBLIKACJE

1. J. A. Chrościcki, „*Villeggiatura* in Poland: From early publications to recent research”, w: *The Baroque villa. Suburban and country residences c. 1600-1800*, Muzeum Pałac w Wilanowie-Warszawa 2009, (ed. B. Arciszewska).
2. J. Cydzik, W. Fijałkowski, „Wilanów”, Warszawa 1975.
3. A. Czołowski, „Urządzenie pałacu wilanowskiego za Jana III”, Lwów 1937.
4. M. Fic, J. Kręgiel, „Warunki geomorfologiczne i hydrograficzne w rejonie Jeziora Czerniakowskiego”, w: *Ekofizjograficzno-urbanistyczne uwarunkowania zagospodarowania rejonu Jeziora Czerniakowskiego w Warszawie – wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania, Warszawa 2004, (red. M. Fic), ss. 57-67.
5. A. Gawryszewski, „Ludność Warszawy w XX wieku”, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2009.
6. K. Gutowska-Dudek, „Początki muzeum w Wilanowie. Szkic o galerii malarstwa europejskiego Stanisława Kostki Potockiego”, w: *Studia Wilanowskie XIX*, Warszawa 2012
7. E. C. Harris, „Zasady stratygrafii archeologicznej”, Warszawa 1992.
8. P. Jaskanis, P. Szpanowski, „O potrzebie strategii zarządzania historyczną rezydencją – przypadek wilanowski”, w: „Wiadomości Konserwatorskie. Pismo Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków”, nr 23/2008, Warszawa 2008, ss. 139-143.
9. E. Klekot, „Międzywojenny Wilanów jako podwarszawska miejscowość we wspomnieniach dawnych mieszkańców”, w: „*Genius Loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*” (red. B. Gutowski), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2009, ss. 133-137.
10. M. Klusek, „Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. XX wiek. Tom I. Bilanse Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego za lata 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936 oraz Bilans Dóbr Wilanowskich i Interesów Adama hr. Branickiego za rok 1937/1938”, Kraków 2011.
11. „Kronika Wilanowa 1984-1994”, w: *Studia Wilanowskie XII*, Warszawa 1999.
12. „Kronika Wilanowa 2002”, w: *Studia Wilanowskie XIV*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2003.
13. J. T. Królikowski, „Architektura a natura Warszawy”, w: *Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, ss. 175-276.
14. J. T. Królikowski, J. Rylke, „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2010.
15. B. Lipińska, „Ochrona dziedzictwa kulturowego. Ujęcie krajobrazowe”. Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2011.
16. St. Lorentz, „Wilanów”, w: *Studia Wilanowskie XII*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 1999.
17. Z. Myczkowski, „Krajobraz wyrazem tożsamości wybranych obszarów chronionych w Polsce”, „Monografia” 242, Politechnika Krakowska 1998.
18. B. Olak, „Życie w sąsiedztwie rzeki” – rozmowa z dr Marią Wilczyńską, *Biuletyn Wilanowski* 9 (400), Warszawa 2011, ss. 6-7.
19. „Opracowanie ekofizjograficzne dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego”, tekst opracowania, Miejska Pracownia Planowania Przestrzennego i Strategii Rozwoju, Warszawa 2006.
20. M. Piwowarski, „Idea kluczy krajobrazowych”, w: *Przyroda i miasto*, tom VIII, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006 (red. J. Rylke), ss. 197-211.
21. „Ratusz wilanowski już w 2014 roku?” (oprac. red.), w: „Teraz Wilanów”, *Gazeta bezpłatna*, październik 2012 r., s. 10.
22. B. Smoleńska, „Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich (1800-1864). Studium z zakresu organizacji zarządzania w rolnictwie”, Poznań 1975.
23. B. Smoleńska, „Z dziejów Dóbr Wilanowskich w XVI-XVIII w.”, w: *II Rocznik Warszawski XV*, Warszawa 1979.
24. Ł. M. Stanaszek, „Na Łużycu. W zapomnianym regionie etnograficznym nad Wisłą”, Warszawa 2012.
25. P. Szpanowski, „Rezydencja wilanowska – pożądane sąsiedztwo?”, w: *Zielone świąty. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne formy zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, ss. 210-233.

26. P. Szpanowski, „Zaginiony dywan wilanowski”, w: *Studia Wilanowskie XVI*, Warszawa 2009, ss. 64-74
27. S. Wiącek, „UPT Wilanów, czyli resort łączności w akcji ‘Na odsiecz zabytkom’”, w; Informator projektanta łączności, nr 4, Warszawa, grudzień 1979.
28. „Wilanów we wspomnieniach”, w: *Ad Villam Novam t. 5*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2011 (wstęp i redakcja P. Szpanowski).
29. L. Wysokiński, „Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej”, w: *Skarpa Warszawska*, TOnZ Warszawa, 1993, (B. Wierzbicka red.), ss. 11-29.
30. J. Zieliński, „Królewskie włości”, w; *Stolica* nr 6-7 (2243-4), czerwiec-lipiec 2012.

OPRACOWANIA NIEPUBLIKOWANE

1. A. Gołębniak, A. Jankowski, „Badania wykopaliskowe sezonu 2007 (KOBiDZ) – Sprawozdanie”, 2007 (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).
2. P. Jaskanis, „*Genius loci* Muzeum Pałacu w Wilanowie: Zarys docelowej strategii rozwoju Muzeum Pałacu w Wilanowie” przyjęta przez Radę muzeum uchwałą nr 7 podczas posiedzenia w dniu 23 listopada 2007 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).
3. P. Jaskanis, „Strategia działania Muzeum Pałacu w Wilanowie na lata 2012 – 2020” - przyjęta przez Radę muzeum uchwałą nr 2 podczas posiedzenia w dniu 9 września 2011 r. (zbiór dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).
4. B. Majkowska, W. Cendrowski, „Biografia. Stefan Cendrowski (1898-1992)” (kopia w zbiorze dokumentów Muzeum Pałacu w Wilanowie).